

مبانی دگرین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس^۱

غلامعلی رشید^۲، یعقوب زهدی نسب^۳، محمد حسین قنبری جهرمی^۴، عبدالکریم انصاری^۵

پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۸

چکیده

وجود اندیشه و دگرین عملیاتی منسجم، منطقی و منطبق بر آرمان و ارزش‌های انقلاب، منافع و اهداف ملی و همچنین ظرفیت‌ها و توانمندی‌های موجود کشور در دوران دفاع مقدس، موتور محرکی برای خلق پیروزی‌های چشمگیری بوده که می‌تواند سرمشق مناسبی برای نسل‌های آینده باشد که تاکنون در حوزه مدیریت و فرماندهی صحنه جنگ و صحنه‌های عملیاتی به آن کمتر پرداخته شده و یا به صورت علمی مورد نقد و بررسی قرار نگرفته است. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در کنار ارتش ج.ا.ایران طرح‌ریزی و انجام عملیات‌ها را در دفاع مقدس به عهده گرفت. بنابراین، تجربیات منحصر بفرد فرماندهان و مدیران در اتخاذ دگرین و راهبردهای عملیاتی در جهت تلاش برای موفقیت در شرایط دشوار و پر تلاطم صحنه جنگ از یکسو و محدودیت‌های ناشی از تحریم‌ها و فشارهای بین‌المللی از سوی دیگر که بر اساس نیازها و ضرورت‌های جنگ نیز تحول می‌یافتند، می‌توانند در جنگ‌های احتمالی آینده مورد بهره‌برداری قرار گیرند. در این تحقیق نوع تحقیق «کاربردی-توسعه‌ای» و روش تحقیق «توصیفی-تحلیلی» و این سوال مطرح شده است که "مبانی دگرین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس، چیست؟"

واژگان کلیدی: دگرین، دفاع مقدس، سپاه پاسداران، مناطق اشغالی

^۱ این مقاله برگرفته از بخشی از رساله دگرین سرهنگ عبدالکریم انصاری است.

^۲ استاد و عضو هیئت علمی دانشگاه دفاع ملی

^۳ استاد و عضو هیئت علمی دانشگاه دفاع ملی

^۴ استاد و عضو هیئت علمی دانشگاه دفاع ملی

^۵ دانشجوی دگرین علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده و مسئول)

مقدمه

جنگ یک پدیده دائمی در زندگی بشر بوده، هست و خواهد بود و به رغم تمامی تغییراتی که در نظام‌های اجتماعی، سیاسی و مذهبی روی داده از میان نرفته و نخواهد رفت، بلکه فقط نوع و شکل آن تغییر یافته و هر روز در زندگی انسان‌ها به شکل و گونه‌ای جدید خودنمایی کرده است و هیچ پدیده‌ای در طول تاریخ بشری به اندازه جنگ، سرنوشت انسان‌ها را تحت تأثیر و دگرگونی قرار نداده است. بدین جهت، درک صحیح و دقیق از چگونگی فرماندهی و اداره جنگ‌ها، اتخاذ دکترین و راهبردها و شیوه‌های نبرد، مهم‌ترین دانشی است که استراتژیست‌ها و سیاستمداران یک کشور را برای ترسیم نوع و چگونگی آمادگی برای مقابله با تهدیدات و دشمنان، راهنمایی می‌کند و به طور مستقیم بر امنیت ملی و قدرت بازدارندگی و دفاعی کشورها تأثیرگذار است.

جنگ عراق علیه ایران مربوط به دوران تاریخی خاص خود و حاصل زمان حاکمیت حزب بعث بر کشور عراق بوده است که پس از پیروزی انقلاب اسلامی رخ داده است. این جنگ در ساختار دو قطبی جهان آن روز و در دوره جنگ سرد اتفاق افتاده و یک بحران منطقه‌ای را در خاورمیانه بوجود آورده است. در چنین وضعیتی، جنگ تحمیلی مقاطع گوناگونی را برای مدت ۸ سال طی کرده است. این جنگ فراز و نشیب‌ها و پیروزی‌ها و شکست‌های عملیاتی متعددی برای طرفین آن داشته است. اما در نهایت عراق که جنگ را آغاز کرده بود نتوانست به تصرف سرزمین‌های اشغالی ایران ادامه دهد و به هیچ‌یک از اهدافش در برپایی از جنگ نرسید و راهبردهایش تا حد زیادی شکست خورد. ولی ج.ا.ایران توانست با اتخاذ "راهبرد نظامی تدافعی" در ابتدا پیشروی دشمن را متوقف نماید و سپس با بهره‌گیری از "راهبرد نظامی تهاجمی"، ارتش عراق را از عمده سرزمین‌های خود بیرون کند.

سپاه پاسداران انقلاب اسلامی نهادی است که در نخستین روزهای پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ به فرمان حضرت امام خمینی (رحمت‌اله علیه) تشکیل شد. این مجموعه ابتدا ماهیت امنیتی انتظامی داشت. سپاه پاسداران اگر چه اکنون هویتی نظامی دارد، در واقع نظامی‌گری آن یک بعد از ابعاد هویت این نهاد مکتبی-مردمی است و بر اساس قانون اساسی، وظیفه سپاه پاسداران، نگهبانی از انقلاب اسلامی و دستاوردهای آن در همه شرایط و در ابعاد مختلف معنوی، نظامی علمی و... است. در جنگ تحمیلی بنا به ضرورت وارد جنگ شد و کم کم صبغه نظامی در سپاه رشد کرد و وجه غالب آن گردید. و در دوران دفاع مقدس توانسته است با بهره‌گیری از تعالیم

دینی و الهی، پیروی از فرامین و تدابیر حضرت امام خمینی (ره) به عنوان فرمانده معظم کل قوا، تکیه بر نیروهای بسیج مردمی و اتخاذ دکترین و راهبردها، تاکتیک و روش‌ها، سلاح‌ها و تجهیزات مناسب و درک صحیح شرایط صحنه نبرد، در خلق پیروزی عملیات‌های انجام شده در آن دوران، نقش بی‌بدیلی را ایفا نماید.

هشت سال دفاع مقدس و مسائل پیرامونی آن از گستردگی و پیچیدگی بسیار زیادی برخوردار است. ابعادی همچون مدیریت و فرماندهی جوانان انقلابی، دکترین و راهبردهای اتخاذ شده، جذب و سازماندهی نیروهای مردمی، آموزش حین نبرد و به کارگیری تجهیزات غنیمتی و توسعه سازمان، بهره‌گیری از اطلاعات و جغرافیای مناطق عملیاتی، طرح‌ریزی و اجرای عملیات‌های پیچیده از جمله مواردی است که در خور تحصین صاحب نظران امور دفاعی است. ویژگی‌های دکترین سپاه در هر عملیاتی منحصر به فرد بود و به همین علت است که دکترین سپاه از سایر دکترین‌های عملیاتی رایج دنیا متمایز می‌شود. بنابراین احصای دکترین عملیاتی سپاه در دوران هشت سال دفاع مقدس می‌تواند در مثمر ثمر بودن ماموریت‌های کنونی و آتی این سازمان در داخل و خارج از کشور مفید واقع شود.

به عقیده فرماندهان عالی سپاه پاسداران، در دوران دفاع مقدس عمل و رفتار نیروهای سپاه متأثر از دکترینی مشخص بوده است. ولو اینکه این دکترین نانوشته بوده و در ذهن فرماندهان وجود داشته که بر اساس آن، جنگ را اداره و عملیات‌ها را طراحی و اجرا می‌کرده‌اند و موفقیت رزمندگان اسلام در سال دوم جنگ و آزادسازی مناطق اشغال شده، نشانگر حاکمیت دکترینی صحیح و موفق بوده است. در نتیجه، دغدغه این تحقیق، فقدان اطلاعاتی مدون از مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران در دوران دفاع مقدس است که با توجه به گستردگی موضوع، در این تحقیق سعی بر آن است تا نسبت به تبیین مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران در مقطع زمانی سال دوم جنگ یعنی دوره زمانی انجام عملیات‌های بزرگ و موفق ثامن‌الائمه^(ع)، طریق‌القدس، فتح‌المبین و بیت‌المقدس، به واکاوی زمینه‌ها و شرایط صحنه نبرد و اقدامات صورت گرفته توسط سپاه پاسداران پرداخته تا از کنش‌ها و برکنش‌های آنها ضمن مستندسازی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران در دوران دفاع مقدس، به رهیافت‌های راهبردی جدیدی برای تدوین دکترین عملیاتی سپاه پاسداران نائل آییم. از این رو، مسله اصلی این تحقیق این است که؛ «مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس، چیست؟»

مبانی نظری

پیشینه شناسی:

در این تحقیق ۳ مورد رساله دکتری ۴ عنوان مقاله علمی پژوهشی مرتبط با موضوع تحقیق مورد مطالعه قرار گرفت که با اقتباس از این پیشینه‌ها، چارچوب نظری این تحقیق شکل گرفت. لذا دو مورد از پیشینه‌های تحقیق که ارتباط بیشتری با موضوع دارند به شرح ذیل بیان می‌شوند.

سرتیپ پاسدار محمد رثوفی‌نژاد در پژوهشی با عنوان "بررسی نقش آموزه‌های اعتقادی و نظامی اسلام بر دکترین عملیاتی سپاه" که در فصلنامه دانشگاه عالی دفاع ملی انتشار یافته است این سوال را مطرح کرده است که مهم‌ترین مؤلفه‌های مربوط به دکترین سپاه پاسداران انقلاب اسلامی چه بوده است و چه رابطه‌ای بین آموزه‌های اعتقادی و نظامی اسلام و دکترین عملیاتی سپاه وجود دارد؟ در پاسخ به این نتیجه می‌رسد که مهم‌ترین مؤلفه‌های دکترین عملیاتی عبارتند از: ولایت‌مداری، تکلیف‌گرایی به‌جای نتیجه‌گرایی، ایجاد تصویر مقدس و ارزشی دفاع مقدس، اصل مردمی کردن دفاع، بهره‌گیری از شعائر اسلامی، خلاقیت و نوآوری، دسترسی به اطلاعات دقیق و سریع، انعطاف‌پذیری، مقابله به مثل مشروط. نتایج نشان داد که ولایت‌مداری، تکلیف‌گرایی به‌جای نتیجه‌گرایی و ایجاد تصویر مقدس و ارزشی از دفاع، به ترتیب بیشترین اهمیت را دارند.

دکتر مصطفی ایزدی و همکاران در یک مطالعه گروهی در دانشگاه عالی دفاع ملی با عنوان "تدوین رهنامه (دکترین) راهبردی دفاع ملی ج.ا.ایران در حوزه نظامی-امنیتی" این سوال را مطرح کرده است که رهنامه راهبردی دفاع ملی نیروهای مسلح ج.ا.ایران در حوزه نظامی-امنیتی با بهره‌گیری از ارکان قدرت ملی چیست؟ و در پاسخ به این نتیجه می‌رسد که شناخت فلسفه وجودی، استخراج و تبیین اصول رهنامه‌ای از مبانی و عوامل مؤثر و تعیین الزامات تحقق اصول رهنامه راهبردی دفاع ملی در حوزه نظامی-امنیتی برای جهت‌دهی مناسب به رفتار نیروهای مسلح می‌باشد. بر اساس تحلیل اسنادی و جمع‌آوری ادبیات و مبانی نظری تحقیق، تجزیه و تحلیل انجام شده از طریق مطالعات و بررسی‌های اسنادی و میدانی و نشست‌های خبرگی عوامل مؤثر در تدوین رهنامه راهبردی دفاع ملی نیروهای مسلح ج.ا.ایران در حوزه نظامی-امنیتی به این شرح احصاء گردید: مبانی و اندیشه‌های دینی، اندیشه دفاعی-امنیتی امامین انقلاب، اسناد بالادستی، تجربه جنگ‌های گذشته و دفاع مقدس، ماهیت جنگ‌های آینده (ویژگی‌ها و...)، برآورد تهدیدات دفاعی-امنیتی ج.ا.ایران، مطالعات محیط ملی و فراملی.

مفهوم شناسی:**دکترین:**

(۱) تعریف نظری: دکترین به طور عام به معنای نظریه، عقیده، اصول و قواعد، آموزه و آئین است. دکترین شامل مجموعه‌ای از عقاید، نظریه‌ها، اصول و قواعد اساسی و بنیادی است که مورد باور، اعتقاد و حمایت پیروان یک مکتب بوده و معمولاً توسط نظریه‌پردازان مهم، در شاخه‌های مختلف علوم ابراز می‌شود و راهنما و هادی طراحان و سیاست‌گذاران و دولت‌مردان در طرح‌ریزی و مجریان در اجرای عملیات قرار می‌گیرد. دکترین فاقد قدرت قانونی است و به کاربرد آن مستلزم قوه تشخیص و درک مقتضیات و تصمیم‌گیری صحیح و منطقی می‌باشد. (پایگاه اطلاع‌رسانی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، ۱۳۹۳)

(۲) تعریف عملیاتی: دکترین به مجموعه مفاهیم نظری (اصول و اندیشه‌های) تعریف معناداری از فلسفه و اصول و ملاحظات معتبر، مشترک و پذیرفته شده و قابل اجرا اطلاق می‌شود که توسط مقامات دولت‌مردان و سیاست‌گذاران در راستای اهداف و منافع ملی به منظور هدایت (هماهنگی و همسوسازی) و راهنمایی نیروها (سازمان‌های نظامی، سیاسی، دفاعی، امنیتی و...) در اتخاذ روش‌ها (رفتارها، اهداف، اقدامات، ابزارها و...) با توجه به مقتضیات زمانی (جنگ یا بحران و صلح) و ملاحظات محیطی (ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی) به کار گرفته می‌شود. (شاه محمدی، ۱۳۹۴: ۴۲)

ویژگی‌های دکترین: سرلشکر دکتر افشردی ویژگی‌های دکترین را بدین صورت بیان می‌نماید:

- (۱) الزام آور است (روی تاکتیک، سلاح، ساختار و سازمان تاثیر می‌گذارد).
- (۲) درک مشترک نسبت به وضعیت‌های پیش‌بینی شده ایجاد می‌کند. دکترین فقط مکتوبات نیست، بلکه به آن اعتقاد دارند و بر اساس آن عمل می‌کنند.
- (۳) دکترین رابطه‌ای میان تحقیق، نظریه، آزمایش و عمل را فراهم می‌کند (همه این‌ها را باید بتواند پیوند دهد).
- (۴) دکترین ماهیتی پویا دارد. همگام با تغییرات محیط، تهدید، سازمان، آماد، تجهیزات و فناوری تغییر می‌کند. در صورتیکه سیاست حکومت، تهدیدات به طور عمده و سیستم جنگ افزار تغییر کند، دکترین کاملاً و به صورت زیربنایی دچار تغییر می‌شود.

انواع و طبقات دکترین: انواع دکترین‌های به کار گرفته شده توسط کشورها از لحاظ ماهیت عمل در دفاع از منافع ملی، عبارتند از:

- ۱- دکترین آفندی ۲- دکترین پدافندی ۳- دکترین بازدارندگی ۴- دکترین دفاع پیش‌گیرانه ۵- دکترین تنش‌زدایی و حرکت به سمت کنترل تسلیحات ۶- دکترین مقابله به مثل (دانش آشتیانی، ۱۳۸۳: ۴۲-۴۸).

ستاد کل نیروهای مسلح سطوح دکترین را این گونه تقسیم می‌نماید (رئوفی نژاد، ۱۳۸۹: ۱۳۰):

- سطح اول دکترین امنیت ملی
- سطح دوم دکترین دفاعی فراملی
- سطح سوم دکترین دفاعی
- سطح چهارم دکترین نظامی
- سطح پنجم دکترین نیرویی
- سطح ششم دکترین عملیاتی
- سطح هفتم دکترین‌های تاکتیکی

کارکردهای دکترین:

کارکردهای دکترین عمدتاً معطوف به دو چیز است؛ نشان دادن تصویری از آینده، وضعیت موجود و عملکردها در وضعیت آینده. بنابراین دکترین سعی می‌کند بر اساس اندیشه نظامی یک تصویری از آینده به ما ارائه دهد و خود بر اساس آن تصویر ما را راهنمایی می‌کند. دکترین نظامی باید چنان منطقی باشد که پاسخگوی مؤثری به نیازها بوده و ضمن استحکام در مقابله با تغییرات اجتناب‌ناپذیر، قابل انعطاف هم باشد و اصولاً دکترین نظامی به منظور برقراری تناسب بین کارکردهای نیروهای نظامی از یک طرف و اهداف سیاسی از سوی دیگر تبیین می‌گردد. از این‌رو شیوه‌ای که نیروهای مسلح آموزش می‌بینند، سازماندهی می‌شوند و عملیات نظامی انجام می‌دهند به‌وسیله دکترین نظامی تعیین می‌گردد. پس دکترین نظامی، هدایت‌کننده ساختار نظامی، نظام آموزشی و رفتار سازمانی نیروها نیز می‌باشد (قنبری جهرمی، ۱۳۹۴: ۴۳).

انواع دکترین: دکترین در انواع سیاسی، اقتصادی، نظامی، فرهنگی، خط‌مشی و چگونگی عمل در حوزه، هر اقدامی را به‌صورت دیدگاهی رسمی بیان می‌کند (افشردی، ۱۳۹۰: ۱۱). دکترین در

بخش نظامی به سه سطح دکترین راهبردی، دکترین عملیاتی و دکترین تاکتیکی تقسیم می‌گردد (قنبری جهرمی، ۱۳۸۶: ۴).

دکترین نظامی: دکترین نظامی عبارت است از «اصول اساسی و خط‌مشی کلی که نیروهای نظامی اقدامات خود را در پشتیبانی از اهداف ملی بر مبنای آن هدایت می‌کنند» و اینکه در زمان صلح هر کشوری بداند که در مواقع بروز حوادث نظامی و جنگی چه وظیفه‌ای داشته و طرح آن چیست؟ (قنبری جهرمی، ۱۳۹۶: ۷)

دکترین راهبردی: مرجع و مآخذ دکترین‌های نظامی و عملیاتی است و شاکله آن نمایش قدرت ملی، قدرت نظامی، ایجاد توان پاسخ دهی به تهدیدات و آمادگی تداوم نبرد در گستره جغرافیایی کشور، آماده نمودن کلی سرزمین برای دفاع و ساماندهی امکانات دولتی، مردمی و نظامی در پشتیبانی از اهداف و پشتیبانی از اهداف و سیاست‌های ملی و تامین منافع امنیت ملی کشور می‌باشد و در مفهومی ساده عبارت از سازماندهی مقتدرانه و با صلابت نظامی، تشکیل توان رزمی، تدارک و پشتیبانی و تامین امنیت راه‌های تدارکاتی، تامین احتیاجات ضروری نیروهای مسلح، تلفیق امنیت داخلی با عملیات دفاعی و ایجاد محیطی با روحیه و انگیزه برای نیروهای رزمی می‌باشد (جزوه درسی، سردار دکتر باقری).

دکترین عملیاتی: دکترین عملیاتی مبانی و قوانین حاکم بر سازماندهی، هدایت و بکارگیری نیروهای چندگانه در انجام مأموریت‌های عملیاتی- رزمی در جنگ‌های متعارف و غیر متعارف، عملیات‌های ویژه و ضد شورش و دیگر وظایف نظامی مربوط به آمادگی نظامی- را تعریف می‌کند. این دکترین شامل تدابیر و اصول منتج از دکترین راهبردی بوده و به عنوان راهنمای نیروهای زمینی، هوایی و دریایی در سازماندهی و بکارگیری نیروهای خود، مورد استفاده قرار می‌گیرد تا این نیروها بتوانند وظیفه‌ی خود را در درگیری‌های خاص و با اختیارات کافی به انجام رسانند. (پاتاجو نوئل، ۱۳۸۴: ۷)

دکترین تاکتیکی: دکترین تاکتیکی متضمن اجرای رزم در منطقه عملیات و هدایت‌کننده عوامل تاکتیکی در میدان نبرد است و در دو شکل انفرادی و یگانی دیده می‌شود. دکترین تاکتیکی

عبارت است از یک سری باورها، چارچوب های نظری و اصول بنیادین رسمی که حاکم بر اقدامات پشتیبانی هوایی نزدیک یگان های عمده (تیپ، لشکر) توسط هوانیروز در سطح تا در میدان نبرد و نحوه ترکیب اثرات این اقدامات است. این دکترین، تاکتیک، تکنیک و مقررات جزء به جزئی که راهنمای استفاده از سلاح های خاص برای کسب اهداف خاص محسوب می شود را تعریف می کند. (آیین نامه روشی ستاد کل نیروهای مسلح، ۱۳۹۰: ۲۵)

مبانی و عوامل مؤثر بر دکترین نظامی نظامی نیروهای مسلح ج.ا.ایران:

- (۱) اندیشه دفاعی اسلام
- (۲) اندیشه نظامی حضرت امام خمینی (رحمت اله علیه)
- (۳) اندیشه نظامی مقام معظم رهبری (مدظله العالی)
- (۴) آرمان ها، اهداف و منافع ملی
- (۵) دکترین ملی
- (۶) سیاست های کلان دفاعی و امنیتی
- (۷) راهبرد ملی
- (۸) قوانین جاری در کشور

صحنه جنگ: صحنه ی جنگ قسمتی از خشکی، دریا و هوا که به طور کلی عملیات جنگی در آن انجام شده یا ممکن است انجام گیرد یا سرزمین متشکل از یک حدود جغرافیایی معین که در آن محدوده جنگ جریان دارد. (رضائی: ۱۳۹۴)

صحنه عملیات: صحنه ی عملیات به آن قسمت از صحنه ی جنگ که برای انجام عملیات نظامی (آفند یا پدافند) و پشتیبانی خدمات رزمی مربوط به آن عملیات لازم است، گفته می شود. (افشردی، ۱۴۰۰) صحنه ی عملیات به آن بخش از مناطق جنگی اطلاق می شود که برای اجرای هر نوع عملیات نظامی برای دوره های طولانی مدت نیاز است. فرمانده صحنه ی عملیاتی دارای مسئولیت های مشابه سرفرماندهی بوده ولی حوزه ی عمل آن ها متفاوت است.

فلسفه تشکیل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی: امام خمینی (رحمت اله علیه) در بیان اهمیت پاسداری می فرماید: «پاسدار انقلاب اسلامی، لفظ نیست. واقعیت است. یک واقعیتی است. این واقعیت است که شما هر جا اگر یکی پیدا شود و برخلاف مسیر اسلام بخواهد یک کاری بکند، شما را

می کشاند آنجا، حرکت می کنید به آنجا، آن فتنه را خاموش می کنید» (امام خمینی (ره)، صحیفه نور، ج ۱۰، ۱۳۸۶: ۱۱).

امام خامنه‌ای با توجه به نقش و جایگاه سپاه می‌فرماید: «سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مجموعه‌ای است که وجودش امروز برای کشور و ملت ایران و هدف‌های والایی که این ملت برای خودش ترسیم کرده است، ضروری و لازم است. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی برای دفاع از انقلاب، تمامیت انقلاب و هدف‌های انقلاب و برای مقابله با دشمنان بوجود آمده است. انقلاب هر چه دشمن دارد و دشمنی دارند به طور طبیعی در مقابل پاسداران صف بسته‌اند و حضور دارند چون پاسدار انقلاب است. (مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی)، بیانات در دیدار فرماندهان سپاه، ۱۳۷۸/۶/۲۴)

مأموریت و وظایف سپاه پاسداران انقلاب اسلامی: در ماده ۱۵۰ قانون اساسی در خصوص تشکیل سپاه پاسداران انقلاب اسلامی چنین آمده است: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی که در نخستین روزهای پیروزی این انقلاب تشکیل شد، برای ادامه نقش خود در نگهبانی از انقلاب و دستاوردهای آن پا برجا می‌ماند. حدود وظایف و قلمرو مسئولیت این سپاه در رابطه با وظایف و قلمرو مسئولیت نیروهای مسلح دیگر با تأکید بر همکاری و هماهنگی برادرانه میان آنها به وسیله قانون تعیین می‌شود.

اصول دکترین نظامی ج.ا.ایران: اصول دکترینی در دو بخش، یکی اصول دکترین نظامی پایه نیروهای مسلح که عموماً اصولی اعتقادی و اخلاقی هستند، و همچنین دکترین نظامی جمهوری اسلامی که عموماً اصولی نظامی در بعد رفتار نظامی هستند و مورد اجماع نظر فرماندهان عالی ستاد کل نیروهای مسلح در زمینه‌ی علوم نظامی راهبردی می‌باشد. اصول پایه در نیروهای مسلح ج.ا.ایران به شرح زیر است (ستاد کل نیروهای مسلح، ۱۳۹۵).

ولایت‌مداری، آرمان گرایی توأم با واقع بینی، مردمی بودن، خودفهمی و دشمن شناسی، تکلیف گرایی و توکل، تفکر بسیجی و عمل انقلابی، عزت و کرامت انسانی، اقتدار، بصیرت، خودباوری و پایداری، تعالی و پویایی، نظم و انضباط.

دکترین نیروهای مسلح ج.ا.ایران در سال دوم جنگ: راهبرد سال دوم جنگ تفاوت و تغییرات اساسی با سال اول جنگ داشت و به خوبی از همه منابع بهره برداری می‌کرد، به ویژه از منابع انسانی که متصل به دریای عظیم و پایان ناپذیر بسیج نیروهای مردمی بود.

(۱) حمله پی در پی به دشمن با اجرای عملیات محدود؛

- (۲) تکیه به عوامل معنوی چون وحدت با ایمان و عشق به شهادت؛
- (۳) جذب نیرو و گسترش سازمان نیروهای انقلابی با سازماندهی نیروهای بسیجی؛
- (۴) همکاری با ارتش و به کارگیری نیرو و امکانات آنها؛
- (۵) اتخاذ تاکتیک‌های جدید با اتکا بر نیروهای سپاه و اجرای عملیات درست (درودیان، ۱۳۷۹: ۴۸).

عملیات های سال اول جنگ به فرماندهان ایرانی نشان داد که باید نیروهایشان را متمرکز کنند و ابتکار عمل را در دست بگیرند؛ با بسیج نیروها و با حوصله، طرح هایی را مبتنی بر اصول جنگ ارائه دهند تا با توکل بر خداوند، ارتش متجاوز را مرحله به مرحله از ایران بیرون برانند. در این مقطع، ارتش عراق در خاک ایران زمین گیر شد. همه قوای نظامی ایران به جبهه‌های جنگ آمده بودند. آرایش جنگی جدید جبهه‌ها، برنامه ریزی برای طراحی عملیات ها را ضروری می نمود؛ عملیات هایی که بتواند قوای متجاوز را از خاک ایران بیرون کند.

با آغاز سال دوم جنگ، طرح ریزی و اجرای عملیات های آفندی بزرگ آغاز شد. شناسایی هایی از نزدیک و دقیقی از مواضع، استحکامات، موانع، آرایش و خطوط مقدم و عقبه های یگان های ارتش عراق انجام گرفت. همچنین رزمندگان اسلام بررسی و ارزیابی روحیات و انگیزه های فرماندهان و افراد دشمن در هر جبهه را شروع کردند. برای شناخت کامل جغرافیای زمین منطقه عملیات و نیز جنبه های تاکتیکی زمین از قبیل دید و تیر، اختفاء و پوشش، موانع، عوارض حساس و معابر وصولی فعالیت های فراوان و بی وقفه ای را آغاز کردند. (علایی، ۱۳۹۱: ۳۴۴)

از عملیات ثامن الائمه (ع) تا بیت المقدس تحولی در جنگ شروع شد که اولین ویژگی آن از نظر تاکتیکی این بود که؛ بر خلاف سال اول که نیروهای ایران در روز حمله می کردند، نیروها در شب حمله می کردند. دومین ویژگی این بود که ایران در این حملات جدید، سبک و روش جنگیدن را عوض کرده بود؛ یعنی به جای اینکه صرفا به تکنیک و تاکتیک تکیه کند، به عملیات تکیه می کرد و اول عملیات را طراحی می کرد، سپس تکنیک و تاکتیک آن را می ریخت و تا آنجا که می

توانست اساس انجام عملیات را فراهم می کرد و عملیات نسبت به تکنیک و تاکتیک محور اصلی بود. مسئله سوم هم سازماندهی لشکرهای جدید انقلابی بود. (رضایی، ۱۳۹۰: ۱۰۹)

در مقایسه این دو مقطع به این نتیجه می رسیم که از لحاظ مدیریت و فرماندهی سال اول تا سال دوم کاملاً تغییر کرده است. یعنی در سال اول یک نحوی از مدیریت بر جنگ حاکم بوده که در سال دوم این مدیریت و فرماندهی تغییر کرده است. این نکته بدیهی است که تغییر در فرماندهی کل قوا موجب تغییر در عملیات، تکنیک و تاکتیک و حتی تغییر در ساختار و سازماندهی نیروهای مسلح است. مدیریت جدید که بر سر کار آمد، یک مدیریت صرف تکنیکی نبوده که صرفاً تکنیک ها را تغییر بدهد؛ یک مدیریت صرف تاکتیکی نبوده که تاکتیک ها را تغییر بدهد؛ بلکه این مدیریتی که آمده، راهبردها، ساختارها، عملکردها، تکنیک ها و تاکتیک ها را عوض کرده و یک تحول اساسی بوجود آورده و حتی سبک جنگیدن را نیز عوض کرده است. بنابراین در مقطع دوم جنگ یک تحولی در جنگ صورت می گیرد که ناشی از مدیریت جدیدی است که در نهایت منجر به آزادسازی خرمشهر می شود. (همان: ۱۱۰)

ویژگی های دکترین عملیاتی سپاه از نظر محققین داخلی: بر اساس جمع بندی ارائه شده در کتاب دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در ۸ سال دفاع مقدس نوشته دکتر محمد رئوفی نژاد؛ ویژگیهای دکترین سپاه در هر عملیاتی منحصر به فرد بود و به همین علت است که دکترین سپاه از سایر دکترین های عملیاتی رایج دنیا متمایز و به شرح ذیل بیان شده است. (رئوفی نژاد ۱۳۹۴: ۱۷۳)

- ۱- اجتناب از پذیرش قواعد کلاسیک:
- ۲- عدم اعتقاد به وجود بن بست :
- ۳- خلاقیت و نوآوری:
- ۴- اطلاعات دقیق و سریع:
- ۵- غافلگیری جامع:
- ۶- مردمی کردن دفاع:
- ۷- ایجاد تصویر مقدس و ارزشی از دفاع:
- ۸- مقابله به مثل مشروط :
- ۹- تکلیف گرایی به جای نتیجه گرایی :
- ۱۰- ولایت مداری:
- ۱۱- سازماندهی سپاه:
- ۱۲- شیوه فرماندهی:
- ۱۳- بهره گیری از شعائر اسلامی:

آرمانها و منافع ج.ا.ایران در جنگ هشت ساله: از همپوشانی ادبیات تحقیق، بررسی اسناد و مدارک علمی مهم ترین آرمانها و منافع ج.ا.ایران در زمان هشت دفاع مقدس عبارت است از:

- ✓ نفی استبداد، استثمار سلطه
- ✓ استقلال همه جانبه کشور
- ✓ حفظ تمامیت ارضی کشور
- ✓ دفع تهاجم، توقف تهاجم، بیرون راندن دشمن از سرزمین های اشغالی، تنبیه متجاوز
- ✓ اجرای عدالت اجتماعی در سطح جامعه
- ✓ صدور انقلاب اسلامی

چارچوب مفهومی

با عنایت به مبانی و عوامل مؤثر بر دکترین که در این تحقیق، موارد ذیل را به عنوان مبانی مؤثر در تدوین دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس می توان برشمرد:

- (۱) اندیشه دفاعی اسلام و انقلاب اسلامی؛
 - (۲) فرامین و تدابیر امام خمینی (رحمت اله) در خصوص دفاع مقدس؛
 - (۳) آرمان، ارزش ها، منافع و اهداف ج.ا.ایران؛
 - (۴) اصول قانون اساسی ج.ا.ایران ناظر به دفاع از تمامیت ارضی کشور؛
 - (۵) اهداف نظامی ج.ا.ایران؛
 - (۶) دکترین و سیاست های کلی دفاعی ج.ا.ایران؛
- هم چنین با توجه به نظرات صاحب نظران در خصوص عوامل مؤثر در تدوین دکترین نظامی و تلفیق عوامل مشترک، موارد ذیل را به عنوان مهم ترین عوامل مؤثر در تدوین دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس می توان برشمرد:
- (۱) اهداف و مأموریت های سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در آغاز جنگ تحمیلی و پس از آن؛

۲) وضعیت (توانائی‌ها و محدودیت‌ها) ارتش بعث عراق در سال دوم دوران دفاع مقدس؛

۳) وضعیت (توانائی‌ها و محدودیت‌ها) سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در آستانه سال دوم

دوران دفاع مقدس؛

۷) ویژگی‌های صحنه جنگ و عملیات دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس؛

۴) تجارب سپاه پاسداران انقلاب اسلامی تا قبل از عملیات ثامن‌الائمه (ع)؛

اصول و قواعد ایجاد آمادگی، به پای کار آوردن و گسترش توانائی‌های ن، م، ج، ا.ا. (دکترین آمادگی نظامی)

❖ انسجام داخلی کشور ایران

❖ تقویت روحیه مذهبی و ملی

❖ افشاگری ماهیت رژیم بعث عراق

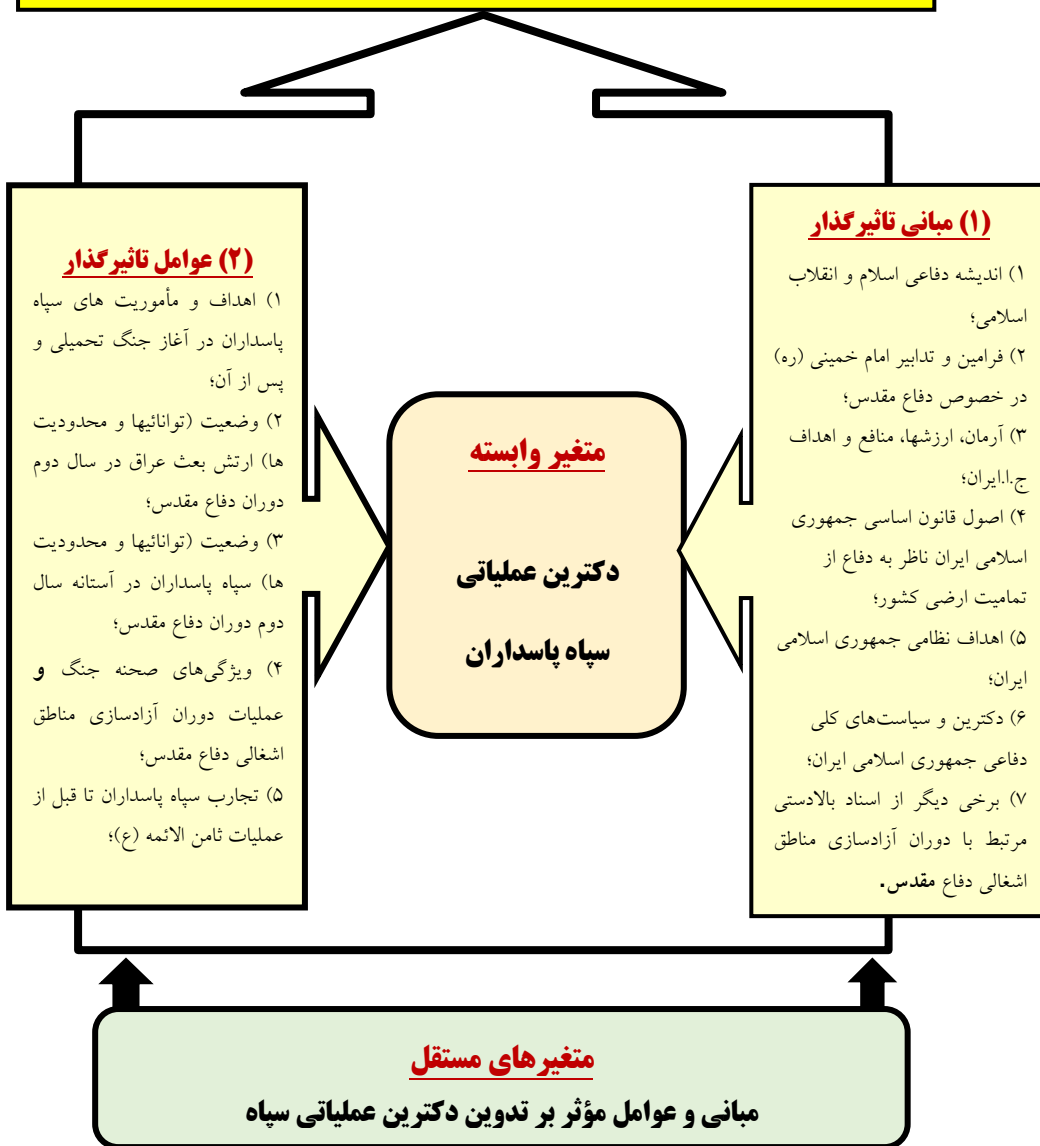
❖ تلاش برای جدا کردن مردم عراق از حکومت بعث

❖ استفاده از ظرفیت‌های بین‌المللی بر علیه متجاوز

در نهایت با ترکیب فرآیندها و الگوهای ارائه شده توسط صاحب نظران، برای تدوین دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس از الگوی زیر استفاده شده است:

تحقق اهداف و مأموریت‌های عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی

دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران آزادسازی مناطق اشغالی دفاع مقدس

روش‌شناسی تحقیق: این تحقیق از نوع کاربردی بوده و روش تحقیق در این پژوهش از لحاظ شیوه نگارش و پرداختن به مسئله تحقیق، با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی و رویکرد آمیخته (کمی-کیفی) است.

روش و ابزار گردآوری اطلاعات: روش و ابزار گردآوری اطلاعات در این پژوهش بطورکلی به دو طبقه تقسیم‌بندی شده است: روش‌های کتابخانه‌ای و روش‌های میدانی؛ گردآوری اطلاعات در این تحقیق با استفاده از روش‌های مطالعه کتابخانه‌ای و تحقیقات میدانی به صورت ترکیبی به شرح زیر صورت گرفته است.

➤ روش‌های کتابخانه‌ای و ابزار مورد استفاده در این تحقیق عبارتند از:

الف) مطالعه (ب) بررسی اسناد (پ) بررسی نقشه‌ها

➤ روش‌های تحقیقات میدانی مورد استفاده در این تحقیق عبارتند از:

الف) مصاحبه (ب) پرسش‌نامه

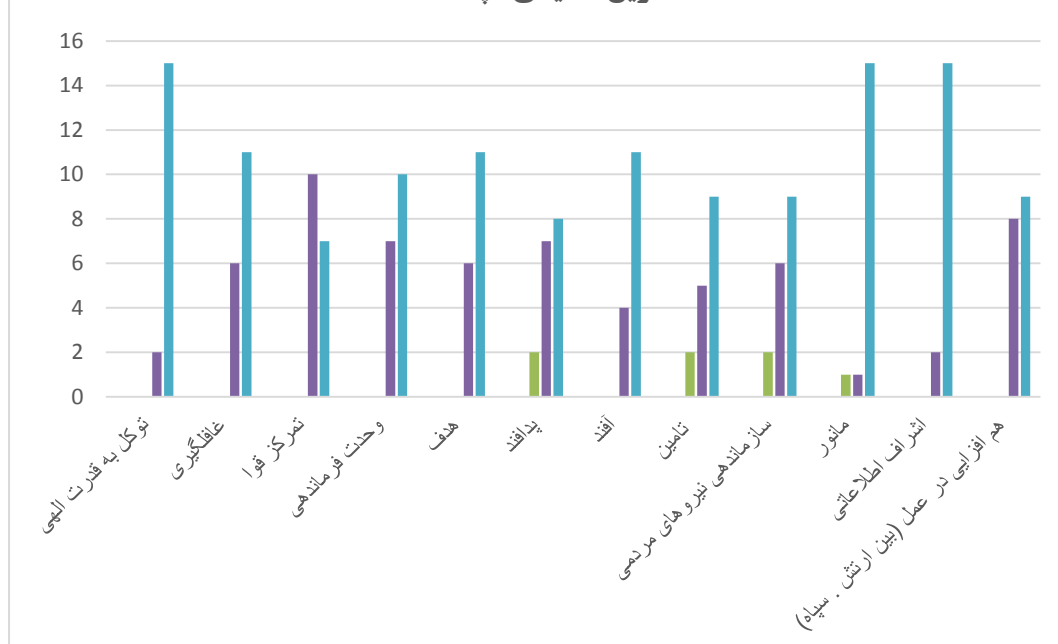
تجزیه و تحلیل کمی: با توجه به این که در این تحقیق از آمار توصیفی استفاده می‌شود بر اساس میانگین، گویه‌هایی که میانگین پایینی دارند (کمتر از ۴ هستند) از مطالعه حذف گردیدند. به طور کلی در پرسش‌نامه ارائه شده اولویت‌بندی اهمیت مولفه‌ها با توجه به داده‌های به دست آمده مدنظر محقق بوده است و با توجه به چولگی که در نتایج پاسخ‌ها وجود دارد اولویت‌بندی بر اساس میانگین انجام شده است. نتایج این سؤال که به صورت یک سؤال چند گویه‌ای با چند گزینه (طیف لیکرت) در نظر گرفته شده و در سطح جامعه آماری مطرح گردید، برابر جدول و نمودار زیر می‌باشد:

جدول ۱- مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس

شماره سؤال	شاخص‌ها	چگونگی وضعیت (میزان بکارگیری)					میانگین	یافته
		خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم		
		۵	۴	۳	۲	۱		
۱	توکل به قدرت الهی	15	2	--	---	--	4/88	تایید
۲	غافلگیری	11	6	--	--	--	4/64	تایید
۳	تمرکز قوا	7	10	--	--	--	4/41	تایید
۴	وحدت فرماندهی	10	7	--	--	---	4/58	تایید

۵	هدف	11	6	--	--	--	4/64	تایید
۶	پدافند	8	7	2	--	--	4/35	تایید
۷	آفند	11	4	---	---	---	4/17	تایید
۸	تامین	9	5	2	--	--	4/17	تایید
۹	سازماندهی نیروهای مردمی	9	6	2	--	--	4/41	تایید
۱۰	مانور	15	1	1	--	--	4/82	تایید
۱۱	اشراف اطلاعاتی	15	2	--	--	--	4/88	تایید
۱۲	هم افزایی در عمل (بین ارتش . سپاه)	9	8	--	--	---	4/52	تایید

دکترین عملیاتی سپاه

نمودار ۱- مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس

نتیجه نظرخواهی در خصوص این سؤال در بعد مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس، نظر جامعه آماری در زمینه گویه‌های مختلف برابر جدول (۱) و نمودار (۱) مورد تایید قرار گرفته است و میزان تاثیر آنها بالاست.

تجزیه و تحلیل کیفی:

مطابق مصاحبه با صاحب نظران مبانی دکترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس به شرح زیر است:

۱- **توکل:** نقش حضرت امام خمینی (ره) در تصمیم گیری نهایی و صدور فرمان برای انجام عملیات بسیار تعیین کننده و مهم بود که باعث گردید فرماندهان عالی رتبه ارتش و سپاه با توکل و اعتماد بیشتری به عنایات خداوند، عملیات را انجام دهند.

۲- **غافلگیری:** یکی از مؤلفه های اصلی دکترین عملیاتی سپاه در دوران دفاع مقدس بهره گیری از اصل غافل گیری جامع بوده است. از این اصل در صدر اسلام نیز استفاده می شد. سپاه اصل فوق را بصورت همه جانبه استفاده می کرد یعنی فقط به غافل گیری زمان حمله و عملیات بسنده نمی کرد بلکه در انتخاب و اجرای تاکتیک ها، زمین و استراتژی از اصل فوق استفاده می کرد.

۳- **تمرکز قوا:** به منظور طرح ریزی عملیات های موفق، حدکثر امکانات ممکن برای تمرکز قوا فراهم شد و هماهنگی و همدلی لازم بین ارتش و سپاه در سطوح مختلف پدید آمد.

۴- **وحدت فرماندهی:** ارتش و سپاه از رده های پایین گرفته تا بالاترین فرماندهان به صورت ادغامی و مشترک عمل کردند و با اینکه یکی از اصول عملیات، وحدت فرماندهی است و با این ادغام ظاهراً نادیده گرفته شده بود، ولی هدف مشترک تمام رزمندگان و فرماندهی ارتش و سپاه برای بیرون کردن دشمن آن چنان وحدت و هماهنگی ایجاد کرده بود که نظیر آن در قبل و بعد از این عملیات کمتر مشاهده شد.

۵- **هدف:** در تشکیل و تجهیز نیروهای دفاعی کشور توجه بر آن است که ایمان و مکتب، اساس و ضابطه باشد بدین جهت ارتش جمهوری اسلامی و سپاه پاسداران انقلاب در انطباق با هدف فوق شکل داده می شوند و نه تنها حفظ و حراست از مرزها بلکه بار رسالت مکتبی یعنی جهاد در راه خدا و مبارزه در راه گسترش حاکمیت قانون خدا در جهان را نیز عهده دار خواهند بود پدافند

۶- **پدافند:** اهداف مورد نظر در راهبرد جدید که بر پایه ترکیب و هم آهنگی ارتش و سپاه تدوین شده بود، عبارت بودند از: (۱) انهدام نیرو و امکانات دشمن برای کاهش توان نظامی عراق (۲) آزادسازی نیروهای خودی از خطوط پدافندی و تمرکز قوا برای اجرای عملیات در سایر مناطق اشغالی؛ (۳) آمادگی برای حمله نهایی و تعیین کننده به دشمن.

- ۷- آفند: با آغاز سال دوم جنگ، طرح ریزی و اجرای عملیات های آفندی بزرگ آغاز شد. شناسایی هایی از نزدیک و دقیقی از مواضع، استحکامات، موانع، آرایش و خطوط مقدم و عقبه های یگان های ارتش عراق انجام گرفت. همچنین رزمندگان اسلام بررسی و ارزیابی روحیات و انگیزه های فرماندهان و افراد دشمن در هر جبهه را شروع کردند
- ۸- تامین: طرح های عملیاتی مورد نظر، به گونه ای طراحی شده بود که بر اساس اصل صرفه جویی در قوا، بلافاصله بعد از هر عملیات، خط پدافندی خودی احتیاج به نیروی کمتری برای تامین داشته باشد.
- ۹- سازماندهی نیروهای مردمی: سازماندهی نیروهای مردمی به کوشش و تدبیر سپاه پاسداران، به گونه ای که در محاسبات عملیات، میزان استعداد و توان سپاه به عنوان یکی از عوامل تعیین کننده در آغاز عملیات و کسب موفقیت مورد تأکید قرار گرفت.
- ۱۰- مانور: با استفاده از تجربیات عملیات های سال آغازین جنگ، رزمندگان تلاش کردند تا از حمله به خطوط پدافندی مستحکم دشمن در طرح های مانور اجتناب کنند و لذا اجرای مانورهای احاطه ای برای دسترسی به عقبه های دشمن در دستور کار فرماندهان و طراحان ایرانی قرار گرفت.
- ۱۱- اشراف اطلاعاتی: اشراف اطلاعاتی بر صحنه جنگ و توانایی ها و نقاط ضعف و اقدامات دشمن.
- ۱۲- هم افزایی در عمل (بین ارتش و سپاه): طرح های عملیاتی که فرماندهان جوان سپاه پاسداران و افسران ارتش، طرح ریزی می کردند و فرمانده کل سپاه و فرمانده نیروی زمینی ارتش پس از بحث و بررسی به تصویب می رساندند، نسبت به طرح های سال اول جنگ بی عیب و نقص بودند.

نتیجه گیری و پیشنهاد:

الف- نتیجه گیری

پس از گردآوری اطلاعات و مطالعه در خصوص مبانی دگرترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس برگرفته از چارچوب نظری آن؛ مبانی دگرترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس استخراج و بر اساس آن پرسشنامه ای تهیه و به حضور خبرگان و صاحب نظران ارائه گردید. در نهایت « مبانی

دکتترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی دوران آزاد سازی مناطق اشغالی دفاع مقدس» با تحلیل نتایج حاصله از پرسش‌نامه، جمع‌بندی و به شرح زیر ارائه شده است.

- ۱- توکل
- ۲- غافلگیری
- ۳- تمرکز قوا
- ۴- وحدت فرماندهی
- ۵- هدف
- ۶- پدافند
- ۷- آفند
- ۸- تامین
- ۹- سازماندهی نیروهای مردمی
- ۱۰- مانور
- ۱۱- اشراف اطلاعاتی
- ۱۲- هم‌افزایی در عمل (بین ارتش و سپاه)

ب- پیشنهادها

برای دفاع از کشور و تأمین اهداف و منافع ملی بایستی پژوهش‌هایی متوازن با اهداف و توانمندی‌ها و عناصر و مؤلفه‌های قدرت نظامی انجام شود. و با عنایت به نتایج به دست آمده از این تحقیق، پیشنهادهای تحقیقی و پژوهشی به شرح زیر مطرح می‌شود:

- ۱) تمامی عملیات‌های دوران دفاع مقدس مدل‌سازی و تحلیل شوند.
- ۲) بر اساس رویکرد کیفی عملیات‌های دفاع مقدس مورد بررسی و مدل‌سازی شود.
- ۳) مبانی دکتترین سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایران در سال‌های سوم تا پایان جنگ مورد تحلیل قرار گیرد.
- ۴) مبانی دکتترین سپاه پاسداران انقلاب اسلامی ایران در ۸ سال دفاع مقدس تحلیل و جمع‌بندی گردد.

منابع و مآخذ

منابع دینی

- قرآن کریم
- کتب و بیانات حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی)

❖ فارسی

کتب

- افشردی محمدحسین (۱۴۰۰)، جزوه درسی **صحنه ی جنگ ۲**، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی
- امام خمینی (قدس سره)، **صحیفه نور**، ج ۱، ۲، ۵، ۸، ۱۱، چاپ سوم (۱۳۸۲)، تهران، دفتر حفظ و نشر آثار امام (ره)
- پاتاجو نوئل، علمایی داود (مترجم) (۱۳۸۴)، **راهنمای تدوین دکترین**، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، دانشکده فرماندهی و ستاد، دوره عالی جنگ.
- ثروتی محسن، مظلوم علی (۱۳۸۹)، **راهنمای تدوین دکترین**، تهران، ستاد کل نیروهای مسلح.
- جمشیدی محمدحسین (۱۳۸۳)، مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان، تهران، دوره ی عالی جنگ دانشکده ی فرماندهی و ستاد سپاه.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۶۹)، مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در جهان، تهران دافوس سپاه
- حدیث ولایت (۱۳۸۸)، نرم افزار مجموعه ی رهنمودهای مقام معظم رهبری، ویرایش دوم، تهران، مؤسسه فرهنگی پژوهشی انقلاب اسلامی.
- رستمی محمود (۱۳۷۸)، **فرهنگ واژه های نظامی**، ستاد مشترک ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- رشید غلامعلی، (۱۳۸۳)، تحلیلی بر عملیات های فتح المبین و بیت المقدس، نگین ایران شماره ۸، تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.

- سلامی، حسین (۱۳۹۲)، **نگرش های راهبردی** جلد اول، تهران، معاونت فرهنگی و تبلیغات سپاه.
- سند دکترین نظامی جمهوری اسلامی (۱۳۹۵)، ستاد کل نیروهای مسلح.
- شاه محمدی، محمد (۱۳۹۵)، دکترین پدافند غیرعامل ج.ا.ایران در برابر تهدیدات ناهمگون تهران دانشگاه عالی دفاع ملی
- صحیفه حضرت امام ^(قدس سره)، **مجموعه آثار حضرت امام (قدس سره)**، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام ^(ره)
- قنبری جهرمی، محمد حسین، (۱۳۹۴)، پروژه طراحی رهنامه بازدارندگی همه جانبه جمهوری اسلامی ایران در چشم انداز بیست ساله کشور، مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی - گروه دکترین و راهبردها
- نیروی زمینی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، معاونت اطلاعات، فصل نامه بررسی های نظامی - شماره ۱۳، دکترین نظامی از تئوری تا عمل، صص ۱۴۷-۱۶۹.
- نیلفروشان عباس (۱۳۹۲)، **رهنامه نظامی با رویکرد نبرد ناهمگون**، تهران، دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام).

مقالات

- دانش آشتیانی محمدباقر (۱۳۸۹)، (مقاله) **اصول و روش تدوین دکترین نظامی**، فصلنامه نظم و امنیت انتظامی، شماره سوم، سال دوم.

جزوات آموزشی

- افشردی محمدحسین (۱۳۹۳)، **جزوه درسی درسی صحنه ی جنگ ۷۱**، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده دفاع ملی

رساله ها

- جمعی از دانشجویان (۱۳۹۵)، **راهبردهای دفاع همه جانبه در جنگ احتمالی آینده**، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.

- رثوفی نژاد، محمد (۱۳۸۹)، رساله، بررسی نقش آموزه‌های اعتقادی و نظامی اسلام بر دکرترین عملیاتی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی در دوران هشت سال دفاع مقدس، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی.

سایت‌ها

- پایگاه اطلاع‌رسانی دانشگاه عالی دفاع ملی، (۱۳۹۳)، قابل دسترسی در آدرس اینترنتی: www.sndu.ac.ir
- پایگاه اطلاع‌رسانی دانشگاه عالی دفاع ملی (۱۳۹۲)، اصطلاحات دفاعی امنیتی.

COPYRIGHTS

© 2025 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

